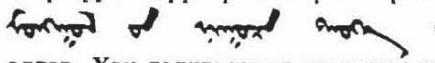


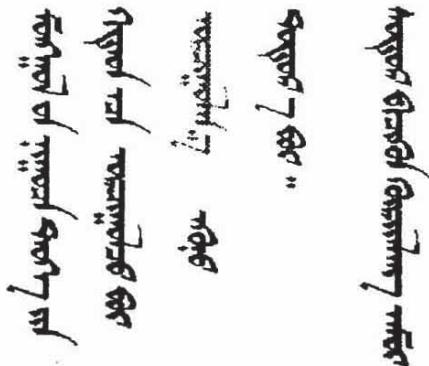
**Монголын Нууц Товчоо юу,
Монголчуудын Нууц Товчоо юу?**

Б.Сумьяабаатар (Монгол)

01. Нууц Товчоог хэн анх монголоор галиглал?

Монголын Нууц Товчоог судлагсад дэлхийн монгол судталд үнэт хувь нэмрээ оруулсан эрдэмтэд гэдэгтэй маргашгүй. Тэдний гавьяаг их бага гэж үнэлж, дээр дор гэж шаталж болдогтүй, түүх түүнийг зөвшөөрдөггүй. Гагцхүү хэн нь ямар салбарт юуг түрүүлэн санаж сэдэж, хийж бүтээсэн бэ гэдэг дэс дараа, хичээл зүтгэл гэж бол бий. Тэр нь тухайн хүний хувийн халдашгүй дархан өмч, түүхэн гавьяа болж хоцордог, дуурсгагдаг учиртай. Жишээлбэл, Нууц Товчоог Монгол худам үсгээр галигласныг 20-р зууны сүүл үе гэж үзж ирлээ. Гэтэл саяхан Хэлзохиолын хүрээлэнгийн хэмрэгээс

 "Монголын Нууц Түүх" гэсэн нэртэй нэгэн галиг олдов. Хэн галигласныг хараахан тогтоож чадвагүй, Сөүл хотноо 2005 онд уг эхээр нь өнгөтөөр хэвлүүлээд байна. "Монголын Нууц Түүх" хэмээсн нь, наангадаар Монголын Нууц Товчоог 元朝秘史 Юань-чао Би-ши (Ми-ши) гэдгийн шууд орчуулга бөгөөд 2-р нугалаа цаасны ар тал дээр бичсэнтэйгээ яг тохирч байна, үнд: хорон харандаагаар монгол худам үсгээр



- (1) Mongyol-un Niyuča teüke-yin
kitad-ača orčitulju bui
- (2) orčitulj-a* egünü dotur-a bui.
- (3) Sudur bičigüü kūriyeleng amui

- (1) Монголын Нууц Түүхийн
хягдаас орчуулж буй
- (2) орчуулга" үүний дотор буй.
- (3) Судар бичгийн хүрээлэн амуй

гэж, Галиглаач татлан бичсэн байх
ба "орчуулга" гэдэг үгийг оруулжээ.

• Монголын Нууц Товчоог "Монголын Нууц Түүх" хэмээн иэрлэж, наангад эхийг монголоор галигласан эн хүн, монгол ба хягад хэлэнд жигд гаргуд сайн, бичгийн хэв сайхантай, баллах сохолсон зүйл бараг үгүй, наангад үсгийг монгол худам үсгээр галиглах мэргэжлийн эрдэмтэн байсан нь алхам тутам харагдана. Нугалаа цаасны ар талд улаан бэхээр 元朝秘史卷壹開譯(yuán-chá o-mi-shí-juān-yí-kai-yí) гэж машид татлан бичжээ;

- " Монголын Нууц Түүх" хэмээх эл гарбичмэлийг улаан бэхээр, үзгээр маш цэвэрхэн, нямбай бичсэн :
- Зургаан дэвтэртэй, 15 бөлөгтэй бүтээл. Зүйлийн дугаар үгүй нь угаас байгаагүйн гэрч.
- 26x40 хэмжээтэй том цагаан цаасыг голоор нь бөгтөрч бичсэн :
- Мөн тийм цаасыг нугалж дэвтэр тус бүрийг тусгаарлаж "... р дэвтэр үүнд буй" гэж монголоор бичсэн :
- Гэрэлт шугам тавьж дагуулан бичсэн :
- Нэгэн нүүрнээ 7 мөр, бөгтреөг дэлгэвэл 14 мөр багтаасан :
- Хүний нэрийн ард битүү давхар зураастай, бусад бүх үгийн хойно дан хаалттай :
- Хуудасны дугаарыг зүүн доод талд тавьсан. Дэвтэр тус бүрийг нэгээс эхлэн дугаарласан :
- Ямар Нууц Товчоог эх болгож галигласан тухайд гэвэл, агуулга нь адал мөргөө 12 ба 15 бөлөг (卷 цэвэр) тэй хоёр Нууц Товчооны наангад галиг бидэвд уламлан ирсэн билээ. Өнө баясгалант Их толь (Юнлэ да-дянь永樂大典)-д Нууц Товчоо 8 дэвтэртэй байсан гэж ирт эрдэмтэн Палладий Кафаров тэмдэглэсэн байх боловч, Хэлзохиолын хүрээлэнгийн хэмрэгээс олдсон "Монголын Нууц Түүх" гэдэг энэ галиг бүтээл 6 дэвтэр, 15 бөлөгтэй, агуулга адилхан байна. Чухам хэзээ, хаанаас, хэн хэнээр дамжин хэрхэн Монголд орж ирсн тухайт мэдээ бидэнд үгүй. Академич Ц.Дамдинсүрэн "Оросын эрдэмтэн Кафаров ... монгол үгийн орос үсгээр сийрүүлэн бичиж монгол үг тус бүрийн дор орос орчуулгыг хадаад шинжилгээний хамт нийтлэхээр завдан байтал, далайн аянд үхсэн билээ. Түүний туурвисан дэвтэр

нь Зөвлөлт улсын Шинжлэх Ухааны Академийн харьяа Дорно дахиньг шинжлэх газарт бичмэл зүйлийн санд хадгалагдан байгаа бөгөөд найрамдлын дотор фото татуулж, манай Шинжлэх Ухааны Хүрээлэнд ирүүлсэн нь одоогийн бидний орчуулах ажилд түүшүүр болж их гус болов" гэж Нууц Товчооныхоо оршилд бичсэн хэдий ч, энэ нь өгүүлэн буй Нууц Товчооны монгол үсгийн галигтай төдийлөн холбогдолгүй бололтой.

- Юу ч атугай Монголын Нууц Товчооны Санкт-Петербургийн эх (сурлд, 1962 онд *Б.И.Панкратов зураг тайлан Москва хотноо хэвлүүлсн*) ба Е.Дэхүйн 1908 онд барлуулсан эх хоёу. манай Судар бичгийн хүрээлэнд байж, түүнийг нэр нь тодорхойгүй энэ эрдэмтэн Галиглаач ашигласан байна.
- Монголын Нууц Товчоог монгол худам үсгээр галигласныг 20 дугаар зууны сүүл үе гэж үзэж байсан бол, Хэлзохиолын хүрээлэнгийн хөмрөгөөс "Монголын Нууц Түүх" хэмээх гарбичмэл олдсоноор, Нууц Товчоог монгол үсгээр галигласан цаг хугацааг даруй хагас зуунаар урагшуулж, Судар бичгийн хүрээлэнгийн үед галигласян болохын хөдөлбөргүй нутгаж өгөв. Энэ галигт, "Судар бичгийн хүрээлэн амуй" гэсэн тэмдэглэл байгаагаас гадна, бичсэн цаас, бэх (*Судар бичгийн хүрээлэнд бичсэн Н.Поппе багштыны гарбичмэл тайлан, Академич Ринчен багштыны гарбичмэлүүд, Мэргэн гүн Гомбожав багштыны гарын үсээг зурсан бэх адил байна*) зэргээс үзэхэд, эл гарбичмэл яах аргагүй Судар Бичгийн хүрээлэнгийн үеийнх гэдэгт эргэлзэх зүйлгүй байна.

02. Нууц Товчоог хэн анх монголоор буулгав?

Х Өдгөө бидэнд Цянь Да-сины(1772–1773), Бао Тин-бо (1728–1814), Гу Гуань-ци(1778–1835)гийн гэсэн үндсэн гурван гарбичмэл эх уламлан ирсэн. Эдгээр нь өөрийн зам мөр, хувь заяатай. Тухайлбал, Бао Тин-бо 1805 онд "Өнө баясгалант их толиос" хуулсан ба түүнийгээ 1847 онд Хань Тай-хуя-д өгч, Хань Тай-хуя 1872 онд П.Кафаровт өгч, Кафаров түүнийг 1878 онд А.М.Позднеевт дамжуулан өгсэн нь Монголын Нууц Товчооны Санкт-Петербургийн эх гэж алдаршсан. Архимандрит Палладий хэмээх шашин номын нэрээрээ цууд гарсан Петр Иванович Кафаров (1817–1878) Монголын Нууц Товчооны нангиад галиг эхийг оросоор орчуулж 1866 онд хэвлүүлсний дээр орос кирилл үсгээр галигласан гарбичмэл нь өдгөөг хүртэл Оросын Шинжлэх Ухааны Академийн Дорнодахины судлалын хүрээлэнгийн Санкт-Петербургийн салбарын хөмрөгт хадгалагдаар байгаа ба гэрэлзүргийн хуулбар нь Монгол улсын Шинжлэх Ухааны Академийн түүхийн хүрээлэнд байдаг байна. П. Кафаровын эл гарбичмэлийг А.М.Позднеевийн орос орчуулгатай хамт хэвлэх гэж хэдэнт оролдсон авч бүтээгүй сургтай. Харин, 1960-аад оны сүүлчээр Монгол улсын Төв номын сангаас нэг Нууц Товчоо олдсон нь, Кафаровын гарбичмэлийг судалгаандаа ашиглаж байсан А.М.Позднеевийн 1897 онд нийтгүүлээн бүтээл байлаа. Академич Ц.Дамдинсүрэн зэрэг эрдэмтэддээ мэдүүлэхэд "Сонин сэвүүн олдвор байна, цаашид судлууштай зүйл" гэж урмас хайрлаж билээ. Энэ олдворын тухай "Монгол хэлжинжлэлийн номзүй" гэдэг бүртгэл (УБ.1972.79-р тал)дээ товч тайлбар нийтэлсэн. Нууц Товчоо судлаач иэрт эрдэмтэн Л.Манлаажав "Two Translations of the Secret History of the Mongols in the Ulanbator State Library". Researches in Altaic Languages: Proceedings of the 14th PIAC (Budapest, pp.147-150) гэсэн өгүүлэл хэвлүүлсэн ба доктор Д.Цэрэнпил "Монголын Нууц Товчооны номзүй, судлалын тойм"(УБ.1990)доо эш татан мэдээлсэн зүйл бий (87, 92-р тал). Энэ номын тухай хаанаас ямар сураг ажиг гарах нь вэ гэж чих тавьж, алдагдаж үргдгчих вий хэмээн санаа зөвниесөр нэлээд хэдэн жилийн нүүр үзэв. Эл бүтээлийг хэдэн хувь хэвлэсэн, хувь заяа нь хэрхээн, одоо хаана хаана байгааг мэдэхэд хялбаргүй, юу ч атугай тун ховор номын тоонд орсон нь илт болов. Нөгөө талаар, Монголын Нууц Товчоог анх Цэнд гүн монголчилсон хэмээн бодогод буй. Гэтэл, Монголын Нууц Товчоог нангиад эхээс нь монгол худам үсгээр сэргээн буулгасан анхны хүн бол, оросын иэрт монгол эрдэмтэн А.М.Позднеев (1851–1920) болж таарав. Энэ гавьяат хэн ч булаацалдаа иймэргүй (Эл ховор бүтээлийг Үндэсний номын сангийн дарга, орчуулагч гүүши, хичээнгүй судлаач Акимтай хамтран 2006 онд олируулан хэвлэж, олты хүртээл болгож санаа амрав) Одоо, эл бүтээлийн тухайт товч ойллогыг толилуулай.

Транскрипци я палеографического текста "Юань-чао-ми-ши"

- Жамцаранов 1902,
Спб. гэж эхний нүүрний баруун дээд талд Жамсраны Цэвээн авгай
өөрөө үзгээр бичиж, Жам гэсэн үсгийг онолдуулан,
Из книг
Цыбен Жамцарано гэсэн үгтэй, номын тэмдгээ дарсан байна.
- Энэ нүүрэнд монгол улсын номын сангийн гурван үеийн, дөрвөлжин, дугариг

- хэлбэрийн тэмдэг дарсан буй.
- Номын сангийн хуучин дугаар М 49 мон. П471 (Хорон харандаагаар), шинэ дугаар 2-мс 6535/00 (бэхжэр)
 - Транскрипция палеографического текста "Юань-чао-ми-ши" гэж эхлэж байгаа ба баруун доод талд А.Позднеев тэсэн гарын үсэгтэй.
 - Нийт 112 нүүр. Зүйлийн дугаар огт тавиагүй (Угаас байгаагүй зүйл).
- Энд, Монголын Нууц Товчооноос "Бөөрийн бөгс дор, Цэрийн цээж дор" гэсэн хэллэг хүртэл (96–16) орос кирилл үсгээр галигласан, мөр дагуулан оросоор хадмаллан орчуулсан, мөн монгол худам үсгээр буулгасан ба уг хэллэгийн тайлбар хийжээ, үүнд: 1–59-р тал хүртэл Монголын Нууц Товчооны орос кирилл үсгийн галиг, орос үгчилсэн хадмал орчуулгатай. Хүний нэр, газар усны нэртэйгээр орос орчуулгандaa давтан бичээгүй, хөндлөн зүрж товчилсон (*Галигасын уз гэсэн ус*). Дунджаар нэг нүүрнээ 28 мөртэй. Гэрэлт шугам тавьж гарваар бичсэн.
- 61–90-р тал (60-р тал хоосон) хүртэл

Возстановленный монгольский текстъ

"Юань-чао-ми-ши" гэсэн гарчигтай. Монголын

Нууц Товчоог монгол худам (蒙古文 qudm-a) үсгээр буулгасан байна. Нэг нүүрнээ 13 мөртэй. Гэрэлт шугам тавьж гарваар бичсэн.

91–112-р тал хүртэл тайлбарын хэсэг. Примечаний къ тексту

"Юань-чао-ми-ши" гэсэн гарчигтай. Энд, 1) "Хаган", 2) "но", 3) "Хучжаур", 4) "Дэгэрэ", 5) "Тэньгэли" (Тэнгэри), 6) "Торексен" (торсон), 7) "Ачжуу" (ажтуу ~ ажийн), 8) "Хо' ай", 9) "Ажигтай", 10) "Ирэба", 11) "Онань", 12) "Коун" зэрэг 26 уг хэллэгийн тайлбар буй. Энэхүү оросоор бичсэн тайлбарт, монгол худам үсэг, монгол дөрвөлжин үсэг, нангиад, төвд үсгээр хадаж тодруулан, зохиол бүтээлээс эш татсан зүйлс бий.

Одоо, зуу гаруй жилийн тэртээ, алдарт эрдэмтэн А.Позднеев Монголын Нууц Товчоог орос кирилл үсгээр яаж галиглаж, монгол худам үсгээр хэрхэн буулгасныг зарим онцлог жишээгээр үзүүлээ (хайж олоход хялбар дөхжийг бодож, сүүл үешин Нууц Товчооны зүйл, морийг хадиж огов) :

Нууц Товчоог монгол худам үсгээр буулгахад хоёр янзын зарчим байдаг. Нэг нь, 17-р зууны үед хэвшин тогтсон сонгодог монгол бичийн дүрмийн дагуу сэргээн буулгах. Нэгээ нь, Нууц Товчооныхоо нангиад галигт дулдуйдан, тухайлбал, Нууц Товчоон дахь үгийн хэлбэрийг хадгалаан буулгах явдал юм. Нууц Товчооных нь үгийн хэлбэрийг хадгалахыг нэн хичээсэн хүн бол оросын суут эрдэмтэн А.М.Позднеев болохыг энэ бүтээл нь бэлхэнээ харуулна. Нууц Товчоо бол Нууц Товчоо билээ. Тийм зохиолд ийм байна, ийм дурсгалд ийм байна, тэгэхээр Нууц Товчоонд ийм л байх ёстой хэмээн Нууц Товчоог сэргээхдээ энд тэндээс эсэн бусан зүйлийг татаж оруулах, Нууц Товчоонд байгаагас нь өөрөөр галиглах зэрэг нь байж боломгүй зүйл. Цаг үе, зохиогч, бичилгийн өнгө аяс нь хутгалдан чухамхүү бантан гэгч тэр болно. Байх ёстой л байсан бол, Нууц Товчоонд байх л шүү дээ. Нууц Товчоог зохиогч, галиглагч нар тиймхэн зүйлийг мэдэхгүй байх учиргүй. Харин, билдлийн билгийн нүдэн тэгшрээгүйн харгай биш буй заа хэмээн эргэцүүлэн бодвоос зохид. Жишээлбэл,

• (1-2)

Монголын Нууц Товчооны нангиад галигт 騰格^五理 гэж байгааг А.Позднеев авгай орос кирилл үсэг (кирилл удмын үсэг)ээр "тэнгэри" гэж галиглаад, монгол худам үсгээр ийнхүү буулгасан байна. Монголын Нууц Товчоонд "Тэнгэр" гэдэг уг 70 удаа гарч, далууланд нь 騰格^五理 (Téng-ké-gí, Тэнгэри) гэж байхад, бусад

дурсгалд Tng-tí гэж байдаг, тэгэхээр Нууц Товчоонд ийм байх ёстой. Энэ бол Нууц Товчооны алдаа гэж үзэх нь мөчид бодол. Зуун жилийн тэртээ их эрдэмтэн А.М.Позднеев авгай үүнийг мэдэлгүй "тэнгэри" гэж галиглаж, монголоор

гэж буулгасан болж байна уу. Үгүй дээ, үгүй. Нангиадаар галиглахад ашиглласан Нууц Товчоондоо тийм л байсан байна л даа. Дээр дурдсан "Монголын

Нууц Түүх" нээ энэ үгийг 騰格^五理 гэж галиглассан нь Позднеев авгайн "тэнгэри" гэсэнтэй мөн тохирч байна. Хааны зарлигаар хийж байгаа зүйлдээ дураар юм нэмэх, хасах, эхийг өөрчлөх зориг сэтгэл дундад зууны мэргэдийн толгойд явав ч багтахгүй. Бид, хэт өдгөөчлөн бодохоос сэргэжлэх нь зүй.

• **忽札兒** (1-1)

Монголын Нууц Товчооны нангийад галигт 忽札兒 機智兒 гэж байгааг А.Позднеев авгай орос кирилл үсгээр "хучжаур" гэж галиглаад, монгол худам үсгээр ийнхүү буулгасан байна. Дээр дурдсан "Монголын Нууц Түүх" нээ энэ үгийг 忽札兒 機智兒 гэж галигласан нь Позднеев авгайн "хучжаур" гэсэнтэй таарна. 忽札兒 機智兒 гэхээсээ 忽札兒 機智兒 гэх нь нийтэй. Позднеев багш эхэндээ h- бүхүй үгийг "h" "h" гийн алиныг ч оруулалгүй буулгасан байна. Гэхдээ, огтоос анхаараагүй биш. Үгийн эхний h-гийн учрыг 100-103-р талд дөрвөлжин үсгийн дурсгалас жишээ татан дэлгэр тайлбарлажээ.

• **脫列先** (1-2,5...)

Монголын Нууц Товчооны нангийад галигт 脱列先 滅列先 гэж байгааг А.Позднеев авгай орос кирилл үсгээр "торексен" гэж галиглаад, монгол худам үсгээр 脱列先 滅列先 гэж буулгасан. Дээр дурдсан "Монголын Нууц Түүх" нээ энэ үгийг 脱列先 滅列先 гэж галиглажээ. Өдгөө цагт 脱列先 滅列先 гэж бичдэг. Позднеев авгай Нууц Товчооны нангийад галиг эх дэх үгийн хэлбэрийг амьжруулан буулгасан байна. Аль алиныг нь буруутгах учиргүй. 脱列先 滅列先 гэвэл, 17-р зууны үед бүрэлдэн тогтоон гэдэг сонгодог монгол бичгийн зөв бичих дүрмээр буулгасан явдал бөгөөд, 脱列先 滅列先 гэвэл, Нууц Товчоонд байгаа үгийн хэлбэрийг хадгалж буулгасан гэсэн үг.

• **霍埃** (1-3)

Монголын Нууц Товчооны нангийад галигт 霍埃 惠埃 гэж байгааг А.Позднеев авгай орос кирилл үсгээр "хо'ай" гэж галиглаад, монгол худам үсгээр 霍埃 惠埃 гэж буулгаж, 106-108-р талд дэлгэрэнгүй тайлбарласан. Үүнээс гадна 霍埃 惠埃 ийг "хоя" (7-1), 霍埃 惠埃 ийг "гоя" (7-2) гэж ялгасан. Судар бичгийн Хүрээлэнгийн үед монгол үсгээр галигласан "Монголын Нууц Түүх" нээ энэ үгийг 霍埃 惠埃 гэж галиглажээ. Монголын Нууц Товчоонд 霍阿 ба 霍埃 惠埃 гэж өөр өөр үсгээр тэмдэглэсэн үгийг судлаачид эхний үед "гуя, гоя, гоо" гэж уншиж байв. Сүүлдээ 霍埃 惠埃 ийг "ухая, хуя, хоо" (Марал)-той холбох болсон. Хоёул "гоо сайхан" гэсэн утгатай нь маргаангүй. Гэхдээ 霍埃 惠埃 ийг "Гохай" юм уу "Гобай" гэж буулгах нь нийтэй. Үгийн дунд орсон "м,б" авиааг Нууц Товчоонд галиглаагүй тохиол цөөнгүй. Нэгдүгээрт энэ нь, Нууц Товчоог нангийдаар галиглах үед тухайн үгсийн дуудлага тийм байсныг тусгасан. Хоёрдугаарт, Монголын Нууц Товчоонд изр ба үйл тоогоор зохицдогоос гадна, тэмдэг нэрнээ хүйсийн зохицол байсныг өгүүлнэ. Тухайлбал, 霍阿 ба 霍埃 惠埃 юм. 霍埃 惠埃 гэж хэрэглэхэд хүйсийн заагтуй, харин "Гохай" буюу "Гобай" нь зөвхөн эм хүйст үгнээ хэрэглэдэг байжээ. Энэ уламжлал тасралгүй явсаар бидний үед ч мөр нь балраадуй байнам. Гучинзургаат тайлбар тольд "Эхинэрийн маш гол Гобай хэмээмүй" (霍埃 惠埃 05062) гэж тайлбарласан байна.

• **可溫** (2-1,1,2,2,3,3,4 ; 3-1,2...)

Монголын Нууц Товчооны нангийад галигт 可溫 機溫 гэж байгааг А.Позднеев авгай орос кирилл үсгээр "коун" гэж галиглаж, монгол худам үсгээр 可溫 (2-1,1,2,2,3,3,4 ; 3-1,2...) гэж буулгасан. Нарайн учрыг үл мэдэх хүн 可溫 機溫 ийг караад "хөд" гэж уншиж мэднэ. Тийн уншиг үндэс бай. Дундад зууны үед "хөл" ийн олон (хос) тоо нь хөд" байсанар барахгүй, Нууц Товчоонд ч гарна. Нууц Товчооны 101-р зүйлийн 6-р мөрнөө 可牙兒 機溫 гэж буйг "доуаг köd, хөр хөд",

монголоор **хөвүүн** гэж буулгахаас өөр замгүй. Энд ижил бичлэгтэй, өөр утгатай хоёр үгийн тухай хэлэлцэх болов. Бидний өгуүлэн буй **хөд** нь "хөл"ийн "хөд" биш, өдгөө **хөвүүн** "хөвгүүн, хөвүүн" гэж бичдэг үгийн Нууц Товчооны хэлбэр юм. А.Позднеев багшийн "коун" гэж галиглаж, монголоор **хөвүүн** гэж буулгасан нь зүйтэй. Гагхүү Нууц Товчоог мэдэхгүй хүн **хөвүүн** ийг "көүн" гэж гаргахгүй, "көд" гэж уншиж мэдэх л юм. Түүнээс болж, дээрх хоёр үг хутгалдан будилж болох тал буй. Харин үүнийг, Тод үсгээр бичвэл тун сайн ялгарна. Энэ мэтэсийг харгалзан, мөхөс хүн, Тод үсгийн зөв бичих дүрэм бол иэн эртний уламжлалтай бөгөөд, Зая Бандида шинээр зохиосон биш, боловсруулсан зүйл гэж бодож бичсэн зүйл бий. Энэ нь, Нууц Товчоог зохион бичих үеийн монгол худам бичгийн зөв бичих дүрэм бол ярианы хэлэндээ ойрхон байсан гэсэн санаа. Сонгодог монгол бичгийн хэлний зөв бичих дүрэм бол тухайн үеийн ярианы хэлнээсээ холдсон дүрэм. Эл зангилааг анзаараагүй зарим судлаач Нууц Товчоог бичмэл эхээс биш, амаар хэлүүлж хятадаар галигласан гэж гүүрч бичдэг. Чухамдаа бол, ярианы хэлэндээ ойр зөв бичих дүрмийг баримталсан Нууц Товчооны бичмэл эхээс хятадаар галигласан гэж үзвээс зохистой. Харин, "Монголын Нууц Түүх" нээ **хөвүүн** ийг **хөвүүн** гэж, Нууц Товчооныхоо нангийад галигт хоёр үетэй байгаа үгийг гурван үет болгон галигласан, **хөвүүн** ийг өмнө хоёр цэг тавьсан үзэгдэнэ. "Хөвүүн, хөвгүүн" гэсэн гаац тоот үгийг дээрх маягаар буулгалаа, боллоо гэж санаа. Гэтэл, Нууц Товчоонд гардаг "хөвүүд, хөвгүүд" гэдэг үгийг **хөвүүн** гэж буулгахад хүрэх ба буулгасан ч байна.

Жишээлбэл, 63-р талд **хөвүүн** гэсэн буй. Бас энд нэгэн шагтуй асуудалтай тулгарна. Үүнд, Монголын Нууц Товчоон дахь **хөвүүн** ба **хөвүүн** юм. Эхний **хөвүүн** нь кэ-иёл гэсэн дуудлагатай бөгөөд, "Хөвүүн" гэдэг үгийн Нууц Товчооны хэлбэр, хоёрдох **хөвүүн** нь кэ-иёл гэсэн дуудлагатай, "Хүмүүн" (хүн) гэдэг үгийн Нууц Товчооны хэлбэр. Дэдэд буй **хөвүүн** гэдэг нангийд үсэг нь адилхан. Эхэнд буй, ойролцоо дуудлагатай **хөвүүн** ба **хөвүүн** гэж ялгарна. Озава багш **хөвүүн** ийг **хөвүүн**, **хөвүүн** ийг **хөвүүн** (дэд үенэ урт ё); Рахевальц багш **хөвүүн** ийг **хөвүүн**, **хөвүүн** ийг **хөвүүн** гэж тус тус галигласан байдаг. **хөвүүн** ба **хөвүүн** гэдэг монгол үгсийн дунд ордог "-b-" "-m-" авианууд Нууц Товчооны галигт тэмдэглэгдэгүйгээс дээрх бэрхшээл улбаатай. А.Позднеев авгай энэ хоёр үгийг "коун", "гуун" гэж зааглан галиглаж, түүнийгээ монголоор **хөвүүн** ба **хөвүүн** гэж яланг бичсэн байна. Гэтэл, 63,64,65-р талд **хөвүүн** гэдэг үгийг буруу гэж үзэж, дундах "-m-" ийг улаан будган харандаагаар дарж, **хөвүүн** болгоеноор хоёул ижил болжээ. Энэ хоёр үг нэг дор орсон жишээг Нууц Товчооноос эш татвал сонин: ... **хөвүүн** **хөвүүн** **хөвүүн** **хөвүүн** (63-р тал) гэж байна. Энэ нь угтаа **хөвүүн** **хөвүүн** **хөвүүн** **хөвүүн** гэсэн хэллэг. Ром (**хөвүүн**, **хөвүүн**), кирилл (коун, гуун), тод үсэг зэрэгээр дээрхийн адил яланг галиглаж болох боловч, монгол худам үсгээр зааглан бичих боломжгүй нь үнэн. Харин, "Монголын Нууц Түүх" нээ **хөвүүн** ийг **хөвүүн** гэж, **хөвүүн** ийг **хөвүүн** гэж бичжээ. Энэ бол хоёр өөр хүний санал, буулгал тул хооронд нь хутгаж үл болно.

Хөвүүн (3-1)

Монголын Нууц Товчооны нангийд галигт буй **孛兒只吉歹** гэсэн хүний нэрийг А.Позднеев авгай орос кирилл үсгээр "Борчжигидай" (3-1) гэж галиглаж, монгол

худам үсгээр **李舌兒只吉歹** (3-1) гэж буулгасан. Энэ үгийн өмнө улаан бэхээр **李舌兒只吉歹**

гэж засч бичсэн (61-р тал) байна. Зангилаа нь 吉 –д байна. Нууц Товчооны нангиад галиг эхэд **李舌兒只吉歹** réi-é-g-chi-k-i-tái гэж байгаагийн 吉 ийн эртний **нангиад** дуудлага нь kičt, дундад эртний **нангиад** дуудлага нь kiet⁴, орчин цагийн **нангиад** дуудлага нь ji, Гүүнчжкоу аялгууны дуудлага нь kat⁵, Сүчжкоу аялгууны дуудлага нь jíγ⁶, орчин цагийн солонгос хэлний дуудлага нь kil, Орчин цагийн Вьетнам хэлний дуудлага нь kat⁷, орчин цагийн япон хэлийн дуудлага нь kitsu/kichi, Хуа-и и-юй толийн дуудлага нь gi, дөрвөлжин үсгийн дурсгал дахь дуудлага нь gii болно. Дээрх дуудлагуудыг ний харгалзсан үзвэл, 吉 ийн дуудлага нь -ki- -gi- байна. Гагихүү, орчин цагийн нангиад ба Сүчжоу аялгууны дуудлага нь ji, jí⁸ ба байгаа нь, Позднеев авгайнэхийг засварласан хүн орчин цагийн нангиад хэлний дуудлагыг баримталсан байна гэж үзнэ. Хэрэв, засварлаачийн аялгын дагаж -jí- гэж дуудна гэвэл, наад зах нь "Чингис 成吉思" гэдэг нэрийг "Чинжис" гэж дуудахад хүрнэ. Нууц Товчоонд 吉 гэсэн энэ үсэг үгийн эхэн, дунд, адагт 107 удаа гардаг ба жишээлбэл **kiyačag(хязгаар)**, jalgsu (залгису), čikitei (чихтэй), Katagi (Хатаги) зэрэг монгол үгийн

галигт оросоос харахад 吉 ийг -ki- -gi- гээр уншиж **李舌兒只吉歹** (3-1) гэж буулгах нь зүйд нийцтэй болж байна. "Монголын Нууц Түүх"нээ **李舌兒只吉歹** ийг

伯顯 гэж галиглажээ

• **伯顯** (3-2)

Монголын Нууц Товчооны нангиад галиг эхэд **伯顯** rái-ièn гэж байгааг А.Позднеев

авгай орос кирилл үсгээр 'боян, боянь' гэж хоёр янз галиглаж, монголоор **伯顯** гэж буулгасан байна. Жишээлбэл: Тороголчжин боян (3-2), Шинчи-боянь (9-5). А.Позднеев авгай **伯** ийг "ба- гаар биш, "бу-, бо-" гоор буулгах ёстай гэж гүн боджээ. Тэрбээр, Нууц Товчооны 15-р зүйлийн 2-р мөрнөө гардаг **伯牙兀歹** "Маалиг Баягуудай" гэдэг үгийг "Маалихбояудай" гэж галиглаж, монголоор **伯顯** **李舌兒只吉歹** гэж буулгасан байна (64-р тал). Харин, энэ үгийн өмнө, хэн

нэгэн хүн **伯顯**, **李舌兒只吉歹** гэж улаан будган харандаагаар засч бичсэн (61-р тал) байна. Улаан бэхийн бичмэл Позднеев авгайнх бол, өөрөө зассан гэсэн үг. Ондоо хүнийх бол, өөр хүний санал. Учир начирлын зангилаа нь **伯** ийн дуудлаганд байгаа тул **伯** ийн дуудлагыг жаахан дэлгэр авч үзье. **伯** ийн эртний **нангиад** дуудлага нь rak, дундад эртний **нангиад** дуудлага нь rak⁹, орчин цагийн **нангиад** дуудлага нь ro, Гүүнчжкоу аялгууны дуудлага нь rak⁸, Сүчжкоу аялгууны дуудлага нь ra, орчин цагийн солонгос хэлний дуудлага нь ræg, Орчин цагийн Вьетнам хэлний дуудлага нь bac¹⁰, орчин цагийн япон хэлний дуудлага нь haku/hyaku, Хуа-и и-юй толийн дуудлага нь bai, дөрвөлжин үсгийн дурсгал дахь дуудлага нь bay болно. Дээрх дуудлагуудыг ний харгалзсан үзэхэд, Позднеев багшийн боян, боянь' гэсэн галиг ба "бүян" гэж уншсаныг бүрэн угүйсгэх үндэс алга. Харин, үгийн утга нь "баян" байж магадгүй ("бүян" ч гэсэн "баян"тай нийцтэй утгатай, баян хүн буюнтай, буюнтай хүн баян гэж монголчууд хэлэлцдэг билээ), монгол дөрвөлжин үсгийн дурсгалууд ба дундад эртний нангиад монгол Хуа-и-и-юй толь дахь "bai, bay" дуудлагаас харахад, монгол хэлний "ba" ийг **伯** –гээр тэмдэглэдэг уламжлал байсан байна.

Сүүл үеийн Нууц Товчоонуудад **伯顯** ийг **伯** гэж буулгаж бичиж зуршсан. Монголын Нууц Товчоонд **伯** гэсэн үсэг үгийн эхэнд 5 удаа, адагт 7 удаа л гардаг ба Simbai, darbai, Baisingqur, Orbai, Qalibai зэрэг үгийн галигт оржээ. Үүнээс үзэхэд **伯** ийг bai/bay гэж уншихад болуужийн санагдана. "Монголын Нууц Түүх"нээ **伯顯**

ийг **伯顯** гэж галиглажээ

• **失羅合答** (13-1)

Монголын Нууц Товчооны нангиад галиг эхэд **失羅合答** гэж буйг А. Позднеев

авгай орос кирилл үсэг (кирилл удмын үсэг)ээр "хоролхада" гэж галиглаад монголоор **失羅合答** гэж буулгасныг 63-р талд улаан будган харандаагаар **失羅合答** гэж зассан байна. **失羅合答** ийг сүүл үеийн судлаачид, тухайлбал, Озава багштан

širolq-a-da, Рахевильц багш sirolqa-da, "Монголын Нууц Түүх" нээ харин

гэж тус гус галиглажээ. Эхэд буй **失** ийн эртний **нангийад** дуудлага нь **sič**, дундад эртний **нангийад** дуудлага нь **šiet**, орчин цагийн **нангийад** дуудлага нь **ši**¹, Гүшигчсоу **аялгууны дуудлага** нь **sai**², Сүчжоу **аялгууны дуудлага** нь **s̄ta**³, орчин цагийн **солонгос хэлний дуудлага** нь **sil**, Орчин цагийн **Вьетнам хэлний дуудлага** нь **tač**⁴, орчин цагийн **япон хэлний дуудлага** нь **shitsu**, **Xua**-и и-юй толийн **дуудлага** нь **ši**, **фөрвөлжжин үсгийн дурсгал дахь дуудлага** нь **ši** юм. Гэтэл, А. Позднеев авгай **失羅合答** ийг орос кирилл үсгээр "хоролхада" гэж галиглаад монголоор **失羅合答** гэж буулгаж, оросоор "жареное мясо дать" гэж орчуулсан нь маш сонин байна. Эндүү ташаа гэж хэлж зүрхлэхгүй. Их эрдэмтэн маань, монгол хэлний q/h/s авианы сэлгэх хуулийг харгалзсан, уул үгийн гарлыг арай өөрөөр, тухайлбал, монгол хэлний "хорхог" гэдэг үгийн **язгуургай холбон ухаарч буулгасан юм биш байгаа**. Нууц Товчоо судлаачид **失羅合答** гэээн үгийн утга, уул үг орсон хэллэгийг иэн их шохоорхож, элдэв янзаар тайлбарлаж, одоо болтол нэг мөр болгож чадаадуйн далд учир үүнд оршиж байж ч магад. Цаашид гүнзгийрүүлэн судлах шаардлагатай.

• 13-2 (13-2)

Монголын Нууц Товчооны нангийад галиг эхэд **只都** гэж буйг А. Позднеев авгай орос кирилл үсгээр "чжилду" гэж галиглаад монголоор **只都** jiltu/jiltü гэж буулгасныг 63-р талд улаан будган харандаагаар **只都** jiletü гэж зассан байна. **只** нь жижиг цүүцгэр үсгээр, баруун доод талд бичигдсэн байх ба Нууц Товчоонд монгол хэлний дэвсгэрлэн орсон -л нийг тэмдэглэсэн байдаг тул, түүнийг задгай үе болгон -лэ- гэх нь таарамжгүй. Харин энд тун сонин нэг асуудал гарч ирж байна. Нууц Товчооны 13-2,3-т байгаа **阿兀失吉秃只都阿**⁵ **刺孫亦納阿**⁶ **抽** гэээн хэллэгийг судлаачид, Урианхай хүмүүн алсан бугынхаа уушгит зүлт арьсыг аваад, Добун мэргэнд бугын өвчин махыг өгсөн, түүнийг нь Добун мэргэн ачиж явж байсан мэт ойлгож, бичиж, орчуулж, буулгаж ирэв. Үүнд зргэлзэх тал гарч ирж байна. Добун мэргэн бугын отт арьсгүй, тэр том шалдан махыг аваад явж байсан болох нь ээ. Цаадах нь цус нежий нь гоожуулаад өгч л байдаг, наадах нь аваад явж л байдаг болж байна уу. Тийм заншил эртний монгол аймгуудад байсан юм болов уу даа. Ээ юул бол. Энэ хэллэгийг дахин нягтлах шаардлагатай болов. Загилаа нь **只都** jiltu/jiltü гэдэг үгэнд байна. Зангилгааг тайлахад, дараах хэдэн зүйлийг тооцанхаарах хэрэгтэй.

- ① **只都** гэсэн бичлэгтэй, дээрх утга бүхүй үг миний үзсэн Хоринтаймт тайлбар толь, Гучинзургаат тайлбар толь, Шагжийн Монгол үсгийн дүрмийн толь бичиг, Цэвэлгүйн Монгол хэлний товч тайлбар толь зэрэгт байхгүй.
- ② Харин, **只都** юм уу **只都** гэж бичсэн зүйл бол бий. Үүнд, Шагж багшийн тольд **半載肺子** и **只都** **半** и **只都** **肺子** и **只都** **半** **只都** " толгойг зүлтлэн авсныг нь зүлт хэмээмүй" гээд, **只都** гэдэг үгээ **半** **只都** **半** **只都** **只都** " толгойг зүрхтэй нь үргэлж авахыг хэлнэ" хэмээн сэнхэртэл тайлбарласан байна.
- ③ **只都** 只都 гэдэг энэ үгийг Нууц Товчооны хягад мөр хадмал орчуулга ба белгийн эцсийн орчуулгад хэрхэн буулгасныг эрхбиш харгалзан үзвээс зохицтой. Үүнд, **只都** 只都 гэдэг үгийн ард мөр дагуулан 半載肺子 (허구리 (馬也) гэжээ. Үүний 半 нь "хагас, хэсэг", 載 нь "таслах" гэсэн утгатай. Балгийн хойнох нангийад орчуулгад 皮帶肺子自要了 гэсэн байгаагийн 皮 нь "арьс", 肺 нь "уушиг" гэсэн үгс бөгөөд завсарт нь "бүс, бүслэх" гэсэн утгатай 帶 гэсэн үсэг орсон нь сонин байна. Хягад хэлний их толиудад 帶 ийг "бүс, бүслэх" гэсэн утгатай гэж тайлаад 金冠玉帶 (алтан малгай, хаш бүс) гэсэн жишээ татсан байх нь олонтой бөгөөд ойролцоо утгат үгийг 帶 гэж заасан нь мен л "бүс", тэгэх мөртөө "том бүс" (大帶也 өргөн бүс) гэсэн нь тун сонирхолтой.

④ Тэгэхээр, урианхай хүн, бугын бүхэл ярьсиг өвчиж аваагүй, (өргөн) бүс хийхэд хүрэлцэхүйц нэгээхэн хэсгий нь аваад, үлдсэнийг Добун мэргэнд өгсөн байж болох бүс уу. Тийм ч учраас А.Позднеев автай эдгээрийг ний харгалзан 阿兀失吉秃只
都阿古刺孫亦納 阿卜抽 гэсэн хэлэгийг "съ легкими съ половиною кожи зада его взять" гэж оросоор хадмаллан орчуулсан болов уу.

03. Монголын Нууц Товчоо юу, Монголчуудын Нууц Товчоо юу?

Юилүү хааны үе 1403–1408 онд эмхтгэсэн "Өнө баясгалант их толь"(千年 永樂大典 yóng-lè dà-diǎn. Юн-лэ да-диань. Юилүү-шайн их эжураллах бичиг гэж буулгасан ч буй. Орос хэлнээ "Собрание редких книг" гэж хорчуулдэг) Монголын Нууц Товчооны маань эх хадгалагдан үлдсэн. "Мин-гийн барламал эх"ээс хуулбарлан "Өнө баясгалант их толь"д оруулсан нэр нь Юань би-ши (元秘史 yuán-mì-shǐ. Юаний Нууц Түүх) бөгөөд Гу Гуан-ци (順廣圻 1778–1835) Юань-чао би-ши (元朝秘史 yuán-cháo-mì-shǐ. Юань түрний Нууц Түүх) гэж өөрчилсөн хэмээдэг. Түүний ард нангид цүүцгэрдүү үсгээр 忙乎豁倫紐察脫卜察安 máng-huō-lùn píl-chá tuō-bǔ-chá-ān гэж бичсэнээс улбаалан бид "Монголын Нууц Товчоон" гэж нэрлэсээр ирэв. Өдгөө, Монголын Нууц Товчоог хягдад, орос, япон, франц, герман, түрк, перс, англи, чех, мажар, польш, казах, буриад, солонгос, болгар, мальта, испани, швед (профессор Страфан Розен Staffan Rosén орчуулж байгаа) хэлнээ орчуулж, орчин цагийн монгол хэлнээ хэдэнт хөрвүүлээд байна.

Харин, европ дахини хэлнээ орчуулахдаа Монголын Нууц Товчоог "Монголчуудын Нууц Товчоо" гэж буулгасан байдаг. Жишээлбэл, оросоор "Сокровенное сказание Монголов", "Секретная история Монголов", Тайная история Монголов"; англиар The Secret History of the Mongols; францаар Histoire Secrète des Mongols; германаар Die Geheime Geschichte der Mongolen; чехээр Taina Kronika Mongolu; польшоор Taina Historia Mongolów гэх мэт.

"Монголын" (Монгол улсын), "Монголчуудын" (монгол хүмүүсийн) гэдэг үгсийн утга хараажаар эрс ялгаатай атал ихэс эрдэмтэд хэрхэн юуны учир тийн буулгасан учраа тайлбарласан нь үүгүй.

"Нууц түүх" дэлхий дэхинд олон боловч Монголын Нууц Товчооноо "Монгол хэмээх улс"ын Нууц түүх гэсэн санаа агуулагдаж байдаг тул европ дахини дээрх санамсаргүй(?) "уламжлалт" эндүүрлийг залруулбаас зохицтой гэж боддогоо нуух юун. Мөхөс хүн, 1998–99 онд Стокольмийн их сургуульд ажиллахдаа, "Швед хэлээр Монголын Нууц Товчоог орчуулахдаа эл эндүүрлийг давтаж болохгүй" гэдгийг Страфан Розен багшдаа хичээнгүйлэн захиж, тусгай тайлан бичиж үлдээсэн болно.